

ստիճանի մարտիկները և զորքերը իրենց շարամասերի մեջ և զորքերը իրենց շարամասերի մեջ:

— Ս. Գրքի մի փայտ բազում ցնծացել հուր, իսկ ուր ոչ իցե՝ բարեկամներն, անդ լուհալ է կուր: Խոսքերը այսպէս է բացատրել հայերից մէկը. կրակի բոցը պատճառը փայտի շատութիւնն է, եթէ փայտ չլինի, կրակը կը հանգչի. այսպէս են և ախտերը. ով որ ախտերի պատճառը կարէ, կը վերջանան և ախտերը. անտուգութեան մէ պատճառն էլ փայթած աւան խմելն է, քնից յափրանալն է, պարտաւ մնալն է, դատարի խոտակցութիւնն և փոփոխ հաղն է:

— Ամէն բանի մէջ մենք պէտք է դատենք և մեղադրենք մեր անձը: այն ժամանակ հանդիսա կլինենք. այդ է ճշմարիտ ճանապարհը բրիտանիայ:

— Նոր կրօնաւորը նման է կուրծքին անթիւ որ գետ կրակի մէջ չի ընկել, եթէ նրա մէջ ամեն գիտի, ձեթ, իւղ և չի, կը բաշխուի և միջի կղաճը կը թափուի, բայց կրակի մէջ թրծելուց յետոյ՝ կը գիտնայ, այսպէս էլ երկաթաւորը տակաւ առ տակաւ պիտի իրեն պատրաստի տակուրութեան: Մարմնի և հոգու կրակի բոցից անցնելն է աշխատութիւնը և ժողովարարութիւնը. չարաւորութիւնը կանանաւորում է մարդու ուտելու, խմելու գործարանները հեռու է պահում մարմնական և հոգեկան հիւանդութիւններից, սրբում է ուղեղը փայթածութեան աղտոյի գոլորշիներից, աւելի պայծառանում է աչքերի սրտառնութիւնը, ցամաքում է խոխոր, որն աւելի լամբիքներից է դոյանում. այդպիսով մարմինը թթեւանալով, ոչ յոգնում է և ոչ հիւանդանում, շատ է ապրում:

— Սիրոյ նշանները որանք են. ցանկանալ խօսել իւր սիրելիի վրայ, շատ անգամ յիշել նրան. առանց ձանձրանալու ծառայել նրան. անձր ու կայք չլինելու նրան զոհել, զոռշանալ նրան վերաւորելուց, եթէ ուրիշին նեղացրած լինի, աշխատես հաշտեցնել նրա հետ. ցաւակից լինի նրա վշտի ժամանակ, խնդալ նրա մօտենալու ժամանակ, ցաւել նրա հեռանալու վրայ, սիրել նրա սիրելիներին, ջանալ հաճոյանալ նրան, վախենալ նրան գիւր չգալուց, գրաւել ուրիշներին, որ նրան սիրեն, նրանից ստացած պարգէներն ուրիշին չտալ, նրա խրատներին հաւանել, համարձակ յուսով խնդրել նրանից, ինչի որ պէտք ունի:

— Լաւ է մի տուն սաղմոս ասել հասկանալով, ըմբռնելով, քան թէ հաղար տուն առանց հասկանալու և մեղքը քննելու:

— Կրօնաւորի մեծ պարծանքը աղբատութիւնն է *:

Նիկողայոս արեղայ Տ. Աւետիքեանց

ԲԼՐՈՅԼԱԿԸՆ ՎԺԻՌՆԵՐ

(Fried. Wagner)

Ներանուանեալ եւ քիսոնկական բարոյականութեան Գրիտտոնէական բարոյականութեան գերագոյն սկզբունքն է կամբի բարոյութիւն, հեթանոսականները՝ կամբի կորովութիւն: Սակայն այս չի նշանակում, իբր թէ այնտեղ կորովի կամբը և այնտեղ բարի կամբը անտարբեր կամ անյայտ բան է. այլ, թէ քրիստոնէական բարոյականութեան մէջ «գործողութեան» չափը երկրորդական է համարւում «բարոյութեան» չափի հանդէպ, և թէ հեթանոսական բարոյականութեան մէջ հակառակ չափն է տիրում:

Բայց և այնպէս որտեղ բարոյութիւնն ու բարւոյ գործելու ձգտումը բրիտանիայի աչքում առաջին առաքինութիւնն է միւս առաքինութիւնների մէջ և գլխաւոր պայման բարոյական հաւանութեան համար: Իսկ ընդհակառակ հեթանոսաբար մտածողը ամէնից աւելի նշանակութիւն կու տայ ուժին և կորովութեան, այն ևս հաւատարմապէս արդեօք լաւ թէ վատ նպատակների համար գործածուի: Հետեւապէս քրիստոնէաբար խորհողը առաջ—բարեւ բայց թոյլ կամբը թողութեան կարժանանայ, իսկ—գործող բայց չար կամբը ոչ. մինչդեռ հեթանոսը վերջինը կը գերադասէ առաջինից աւելի:

Թէպէտ այս երկու կարգի գնահատութիւնը չեն ստեղծուել հեթանոսական և քրիստոնէական կրօններից, այլ այնչափ հին են, որչափ բարոյապէս դատելու մարդկային սովորութիւնը. սակայն մինը կարող ենք որպէս հեթանոսական ոգուց զղխած անուանել, իսկ միւսը՝ որպէս քրիստոնէական ոգու ներգործութիւն կոչել, որովհետեւ առաջինն այնտեղ է իշխում, երկրորդն այնտեղ:

* Արթ. Տ. Նիկողայոս արեղայի «Ժողովապար» կտրծում եմբ շատ հաճելի և մտաւի կլինի մեր ֆախանների և հասարակ շրթերցողների համար, ուստի և այս միտքի սպառնալուց յետոյ, որ մի ֆախ համար կշարունակուի, կաշխատենք ժողովապարն անկ մշակաւոր հեղինակների և բարոյախօսների երկերից:

Խմբ.

Գաղափարներն կամ արդարութեան առաջին չափն և կրօնական խղճի առաջ, հարկաւ միշտ աւելի կշիռ է ունեցել կամքի քարոթեան չափը: Բայց մարդկանց քարքերի մէջ, տրամադրութիւններին, հակումներին համակրութիւններն և առհասարակ այս բաներին կախաւած անձնական կարծիքներն և դատողութիւններն մէջ մինչև այսօր շարունակ կենդանի են մնում երկու տեսակ համարումները՝ անդադար իրար մէջ են խառնվում և կցորդվում, ուստի և շատ անգամ դժուար է լինում մեղ շրջապատող մարդկանց և իրանց գործքերի մասին միակերպ կարծիք կազմել: Ասան զի իւրաքանչիւրն իւր բնութեան համեմատ աւելի այս կամ այն կողմը կը հակուի: Այլ որ աւելի կամքի ոյժ ունի, նա այդ յատկութիւնն էլ ուրիշներն մէջ աւելի բարձր կը դասէ, իսկ որոնց առաւելութիւնը սրտի ջերմութիւնն է, նոքա մարդկանց մէջ ևս նախ և առաջ կը նայեն, թէ ինչ է նոցա սիրտը: Իսկ ով որ սովոր է աւելի անարկայական հայեցակէտով տեսնելու և զննելու աշխարհը, ուրեմն բանաստեղծներն ու արուեստագէտները կամ առհասարակ գեղատիրութեամբ զգացողները, նոքա դարձեալ աւելի գերադատում են կամքի ոյժը, քան լոկ միայն անոր բարութիւնը, վասն զի նոքա այն չեն հարցնում, թէ մարդս ինչ տեսակի է պատկանում (չար է թէ բարի), այլ թէ իւր աշխարհի մէջ որչափ կատարելութեամբ է բացուել և ծաղկել:

Վիճակ եւ քննադատութիւն. Եայտնի է, որ կեանքի մէջ շատ անգամ բնաւորութիւնն են անուանում, երբ որ ուզում են մէկի վիճակը, պարագմանը կամ գաղափարը յայտնել—պիտոքին, փոփոխութեան, վաճառականի, դարբնի բնաւորութիւն: Այս գաղափարներն նոյնացումը անուշտ այն ենթադրութիւնն է, թէ մարդիկ վիճակ են ընտրում իրանց բնաւորութեան համեմատ, այլ հիմնուած է փորձով ճանաչած այն ճիշդ դատողութեան վերայ, թէ շատերն բնաւորութիւնը կազմվում է իրանց ընտրած վիճակով, որովհետեւ իրանց ներքին մղումները հարկաւ ընտրած պարագմանքի կողմն են հակվում: այս բանի վերայ յետոյ աւելանում է ամբողջ միջավայրի հաւատարեցուցանող դրոշմն ու ներգործութիւնը, որ ամենայն դատարարի կամ տառիմանի յատկութիւն է կազմում: Այլ որ ի ընդ ինքնուրոյն յատուկ մղումներով օժտուած չլինի, նոքա բնաւորութիւնը հենց սկզբից այնչափ անորոշ, թույլ և փոփոխական կը լինի, որ միայն յետոյ կը կազմակերպուի: այս կամ այն ընտրած ճիշդ կամ պարագմանքի ներգործութեամբ վերջապէս ընկերութեան յատուկ անգամ դառնալու կառավարողութիւն, որոշ կնիքը

ուղղութիւն և ձև կը ստանայ: Հաստատուած մարդիկ առաջնոց այնքան բնաւորութիւն են ունենում, որ ոչ թէ պատահական բախտի տակ ճկվում և պատշաճանում են, այլ ընդհակառակ ամէն բանի լուծին ներգործութեամբ կամ կրաւորաբար ընդգիմանում են, իսկ թէ աւելեւութեամբ արատքուստ ընկնին ևս, դարձեալ իրօք անփոփոխ են մնում ի ներքուստ և իւրեանց բնակից մղումները աւելի ևս զօրացնում և բարգաւաճեցնում են:

Այժմ ինքնին հարց է ծագում, արդեօք մարդու վարքն ու գործքերը իւր բնաւորութեան պատուէ են, թէ բնաւորութիւնը գործքերի արդիւնք է: Տարակոյտ չկայ, որ մարդու մէջ երկուսն էլ կատարվում է, այսինքն, թէ բնաւորութիւնն ու վարքը փոխադարձաբար իրար վերայ ազդում են: Եւ այս դէպքում վարքի ներգործութեամբ հատ հատ մարդկանց հակումները փոփոխվում են շատ զանազան տարիճանով, վասն որոյ բնաւորութիւնը գործքերի արդիւնք է դառնում մէկի մէջ պակաս, միւսի մէջ աւելի չափով, և ընդհակառակ բնութեան նախնական կնիքը մի մարդու վարքի վերայ աւելի զօրութիւն է ունենում, քան միւսի կեանքում: Այնտեղ ուրեմն բնաւորութիւնը առաւելապէս բրնաճն է, այստեղ առաւելապէս ստացական է:

Ուրեմն իսկապէս առնելով սխալ չէ այն կարծիքը, թէ բնաւորութիւնը կարելի է կրթել: Ո՛չ ասպէս այդ ենթադրութեան վերայ է հիմնուած գաղափարակութեան յոյսը, կամ թէ զանազան վիճակի, դասերի և մարմնների անգամ դառնալու հնարաւորութիւնը: Սակայն այսպիսի փորձերը յաջողութիւն կարող են ունենալ միայն այն դէպքերում, ուր որ կամքի նախնական ուղղութիւնը այն միաբանութեանց մէկի կամ միւսի սկզբունքներին համաձայն է ընթանում, բայց այն ժամանակ այսպիսի ազդեցութեամբ բնաւորութիւնը ոչ թէ փոխվում է, այլ զօրանում, որոշվում և ձևանում է: Մանաւանդ որ այս դէպքում ձգտում կայ ոչ թէ անհատական բնաւորութիւն կազմելուն, այլ հանրական կամ տիպարական բնաւորութիւն ընդունելու, այսինքն այն, որ համապատասխան վիճակի կամ սրբապատմանքի որոշ կնիքն ունի: Իսկ որոնց վերայ որ ջանքը ապարդիւն է մնում և որոնք վիճակից ընկերների համար անտանելի են իրանց բնաւորութեամբ, իրօք արդէն օժտուած են լինում անհատական ինքնուրոյն հակումներով, ուրեմն ի ընդ աւելի բնաւորութիւն են ունենում: քան որոնք զերբութեամբ են յարմարանում: Այդպիսիք մի եւլը ունին, կամ բացել իրանց ընդգիմանալ փոփոխութեան փորձերն և աւելի իւրեանց անհատական ինքնապակայ բնաւոր

բութեամբ զօրանալ, և կամ իւրեանց նախնական անհատականութիւնը կտրել և յամենայն դէպս ընկերներէ բնաւորութիւն ստանալ, և արհաւ այս վերջինը մեծ մասով չի յաջողում. ստացած բնաւորութիւնը լոկ դիմակ է դառնում, կամ եթէ երկրորդ բնութիւն ևս դառնայ, առաջին բնութիւնը միշտ ի ներքուստ կը մըծոտանայ, և ուրեմն այն ներքին երկպառակութեան հետքերը երբէք իսպառ չեն ջնջուի:

Նորոգ ծնունդ. ճշմարտապէս նորոգ ծնունդը համար հարկաւոր է ոչ թէ մի յաղթութիւն գործել, այլ մեր ներքին բնութիւնը ազատել այն սխալ պահանջներից, որ աշխարհքի սովորութիւնները մեր առջևն են դնում և մենք էլ անմուռն ընդունում ենք: որպէս բարոյական պատուէրներ, Ուրեմն այստեղ յաղթող է հանդիսանում ոչ թէ պարտաւորութեան զգացումը, այլ պարտութիւն է կրում սխալ պարտաւորութիւնը, որով և նորոգ ծնում ենք: Մեր ամէն տեսակ վատթար հակումներն և մանր անձնապաշտական շարժառիթները, որոնք մեր բնաւորութիւնը միշտ և հանապաղ ազաւազում և մեր հոգին ճնշում են, մի և նոյն ժամանակ պատճառ են դառնում, որ մեր մէջ սկսում է իշխել թիւր պարտաւորութեան զգացում: Ում մէջ որ արտաքին պահանջները հաշտ և հաւան են ներքին կորիքներին և պիտոյքներին, նա կարող է պարտաւորութեան զգացում չունենալ, կարօտ չէ այդ բանին: Բայց հէնց այդ պատճառով մեր բնութեան աղետալ գոյն բաժինը կը փրկուի և նորոգ կը ծնուի, երբ որ այն աւելորդ պահանջմունքների լուծը թօթափուի:

Օրինակոր եւ անբարոյական քաղաքացիական պահանջ. Բրիտանիայի թիւր մարդկութեան վարդապետաց, թէ մեր հոգու մէջ ուրիշ բարոյական զօրութիւններ ևս կան, քան լոկ միայն մտաւոր դուարութեան պահանջն և անձնապաշտութեան նրբագոյն ձևերը, որով նախնեաց փիլիսոփայութիւնը կամենում էր իշխել բիրտ բաղձանքների և մուրթիւնների վերայ: Կրօնական հայեցողութիւններով զարթուցանելիք աւելի բարձրագոյն հակումները ուրիշ խորհուրդ չպէտք է ունենան, բայց եթէ անձնասիրական, ցանկական կամքը յաղթահարելու: Իսկ որովհետեւ անհարկն է այս վերջինը իսպառ սպանել, առանց նոյն իսկ կենանքը ոչնչացնելու, ապա ուրեմն հարկաւ ցընորական և ապարդիւն պիտի լինի այն ամենայն ջանքը, որ աւելի հեռու է ձգտում, քան ճնշելու միայն վնասակար և անբարոյական բաղձանքը, Բայց արդեօք անմեղ և վնասաբեր ցանկութեանց մէջ ոահմանը որտեղ գծուի, այս մասին քրիստոնէական վարդապետները երբէք բացայայտ և որոշ չեն խօսել: Եթէ ուղենանք քաղցրութեան

վայելումը՝ որպէս մարդու բացարձակ ծայրագոյն ցանկութիւն՝ որտեղ լոկ ներքին չափով բաղձանքը գոհացնելուց, այն ժամանակ կարելի է առարկել, թէ անհնարին է քաղցրութիւնը անջատել կարիքի տոչորումը մեղմացնելուց կամ դադարեցնելուց, զոր օր. ծարաւի սոսկ պապակը կարելուց, և ուրեմն անկարելի է որոշել, թէ այդպիսի դէպքում արդեօք քաղցրութիւնը մարդու ուղած մոլի ձգտում է դառնում, թէ առանց ուղենալու: Ընքնին մէջը խառնվում է: Ոյ որ կերակուր է առնում, նա իւր սովը յագեցնելով՝ մի և նոյն ժամանակ քաղցրութիւն է վայելում, բայց և այնպէս այս կարիքին լրումն տալը չպէտք է նախատուի, որովհետեւ հարկն այդպէս է ստիպել: Ուրեմն ինքն ըստ ինքեան քաղցրութեան ձգտումը՝ ոչ մի բաղձանք անբարոյական չի դառնայ: Այլ եթէ մէկը իւր փորը աւելի է լցնում, քան որչափ որ սովը պահանջում է, այնպէս որ նա քաղցրութեան ճաշակումը միակ շարժառիթ է դարձնում, այդպիսի ցանկութիւնը միայն համարում ենք դորա մէջ պարտաւելի: Բայց ինչով է զանադանվում այսպիսի մերթելի քաղցրութիւնը անմեղ քաղցրութիւնից: Պարզ է, որ երկուսն էլ նոյն բնութիւնն ունեն, միայն թէ տենչանքի տոտիճանք զանազան է: Անշուշտ խտրութիւնը ծագում է ներդործութիւնից չափով վայելումը պահպանում, անառնում և զօրացնում է գործող ոյժերը, որ նոյն է թէ բարոյական ոյժերը, իսկ չափազանցութիւնը թուլացնում է անոնք, և ահա այսպիսի փորձերից կաղմվում է մեր դատավճիռը:

Ճգնաւորները սխալ կերպով ըմբռնեցին այն սահմանը, որ կայ օրինաւոր՝ ըստ որում կարեւոր և չափազանց պիտոյքների մէջ, և նորա վերջինների պէս առաջիններն էլ հալածեցին և արմատով ջնջել ուղեցին: Նոքա նուազագոյն չափի վերածեցին կենանքի պահպանութեան համար անհրաժեշտ կարեւոր պիտոյքները և այդ բանով իւրեանց ֆիզիքական ոյժերը թուլացուցին. իսկ մի քանի կարիքներն իսպառ ճնշել փորձեցին, նոյն իսկ հոգեկան վայելքները աններելի համարեցին, որով վնասեցին իրանց ներքին աշխարհի նաև այն զօրութիւնները, որոնց վերայ որ հիմնուած են մարդու մաքուր հակումները: Մենք այսպէս տեսնում ենք, որ չափազանց ժուժկալութիւնը նոյնչափ վնասակար կարող է լինել, որչափ և մոլի ցանկութիւնների շուռայտութիւնը:

Բաղձանքների յաղթութիւնը միայն այն դէպքում օրինաւոր սկզբունք կարող է դառնալ, երբ որ փորձով և խղճով բարւոք ճանաչուած չափ է պահպանվում, ուր հարկաւ առաջին նշանակութիւն պիտի ստանան բարոյական և կրօնական հայեցողութիւնները կամ կարիքների բնական զօրութիւնը:

եղբայրսիրտքիան պատուիր. Եթէ սէրը ծագում է այն բանի ազդմամբ և իմացմամբ, ինչ որ մէկը մեզ հետ հաւատար հասարակութեամբ ունի, որով մենք նորան նման և համասեռ ենք հանդիսանում, ապա ուրեմն հնարաւոր պիտի լինի խրատով ևս մեր մէջ սէր դարձուցանել, և եղբայրսիրտութեան պատուէրը այնուհետեւ հակասական զաղափար չի լինի, ինչպէս որ ոմանք կարծում են, իբր թէ սիրել ընկերը շատ անգամ նշանակում է սիրել առեւի շարանները: Միայն հարկաւոր կը լինի, որ սովորութիւն ստանանք իւրաքանչիւր մարդու մէջ միմիայն այն բանի վերայ միտ դնել և այն աչքի առաջ պահել, ինչ որ նա մեզ հետ հաւատար նմանութեամբ ունի, նոյնպէս և անփոյթ թողնել այն ամենայն, որով որ մենք նորանից խտրութիւն ենք կազմում: Ի հարկէ այս բանի համար յատուկ տաղանդ պէտք է ունենալ, բայց և այնպէս, թէ և շատ անգամ դժուար է, ոչ ոքի համար անհնարին բան չէ այդ գործը, որովհետեւ շատ ու քիչ բանով իւրաքանչիւր մարդուն նման ենք, գէթ այն հանգամանքով, որ ամէնքս էլ մարդ ենք:

Հարկաւ մենք չենք կարող կամաւ խափանել, որ չտեսնենք այն ամէնը, ինչով որ ուրիշը մեզանից խտրորվում է և ինչ որ այդ պատճառով մենք ատում ենք, բայց եթէ այն պատուէրը և պատուէր կատարելու իղձը մեր մէջ կենդանի լինի, մենք միշտ կաշխատենք այդպիսի դարտուղութիւնները երկար դիտելու գէպքերից խորշել և աւելի և աւելի սովորութիւն դարձնել միշտ վառ պահել մեր մտքում միայն նմանութիւնները և առհասարակ մեր ընկերների ուրիշ ամենայն սիրելի յատկութիւնները, որով այնուհետեւ համապատասխան գործք և վարք ու բարք լոյս կու գան:

Բայց այժմ խնդիր է դառնում, արդեօք սէրն իրօք ուրիշներին հետ նման լինելու իմանալով է ծագում: Եթէ չի՝ պատահում, որ մարդուն սիրենք այնպիսի յատկութեան պատճառով, որ հէնց մեր մէջ չի գտնվում: Եւ ընդհակառակ՝ միթէ չէ՞նք կարող առեւ մէկին, որի մէջ նշմարվում են հէնց մեր ունեցած յատկութիւնները: Արդեօք նախանձողը միշտ նախանձողն է սիրում, կամ մեծամիտը՝ մեծամտին: Եւ առաջինը պէտք է առէ աննախանձին, իսկ երկրորդը՝ համեստին: Անհաւանական չէ, թէ իւր ընկերի մէջ այնպիսի արատ նշմարողը, որ ինքն էլ իւր մէջ ունի, հէնց այդ պատճառով համակրական աչքով կը նայէ նորա վերայ. իսկ եթէ մէկին ազատ դնէ այդ արատից, նորանից իւր երեսը կը դարձնէ, որովհետեւ նորա առաջ նուազագոյն կզգայ իւր անձը: Այն առածը, թէ «որք նմանին» միաբանին, կամ «նմանն զնմանն սիրէ», ճշմար-

տանում է ոչ միայն ընտրեալ գերազանցներէ մէջ, այլ և հասարակ մարդկանց կեանքում: Իսկ ուր որ հակառակ ներդրութիւն է նկատվում, այն ինչպէս պէտք է մեկնուի: Եթէ ես մէկին սիրում եմ մի բարեմասնութեան պատճառով, որից որ ինքս զուրկ եմ, մի խօսքով այն պատճառով, ինչով որ նա ինձ նման չէ, այս գէպքում սիրոյ հիմքն ի՞նչ է կազմում: Ակնյայտնի է, որ ես այն յատկութիւնը արգէն կանխաւ սիրել եմ, կամ ուրիշի մէջ տեսնելով, կամ in abstracto—վերացական դաղափարով. իսկ այս բանն էլ հնարաւոր կը լինէր միայն այն գէպքում, եթէ իմ մէջ այն բանի տրամադրութիւնը եղել է ի բնէ, թէպէտեւ թոյլ առտիճանով, այնպէս որ այն ինձ համար կարօտելու և անձկալու իղձ է դարձել: Բայց այս նշանակում է, թէ այդ գէպքումն էլ սէրը մի ուրիշ անձի ինձ հետ ունեցած նմանութեան ծախսութեան վերայ է հիմնուած, և ուրեմն իմ սրտի պահանջ է այն նմանութիւնը:

Ճշմարիտ վարդապետսրիւն քարոյակամութիւն. Եթէ ոմանք մարդկային ընտրութեան մէջ ամենայն արդարութեամբ զանազանում են՝ կեանքի մէջ գործելու և կեանքի քաղցրութիւնները վայելելու կարիքները, և առաջինը համարում են բարոյականութեան արմատ, իսկ երկրորդը անբարոյականութեան դուռ, այդ այն նշանակութիւն չունի իբր թէ քաղցրութիւն ճաշակելու հակումները պէտք է ընկնուին կամ բնաջինջ լինին, այլ այն միայն, թէ անոնք պէտք է ծառայեցնել գործելու պահանջներին, ուրեմն պէտք է լոկ միայն ստորակարգել վերջիններին ներքոյ: Անոնք պէտք է միայն այնչափ լրումն ստանան, որչափ որ այդ բանը օգտաւէտ կարող է լինել ներգործական հակումների շահերին. մինչև անգամ բարոյական պատուէր է, որ առողջութեան և զօրացման համեմատ անպատճառ անոնց լրումն տրուի: Բարոյականութեան մաքուր և չպղտորած վարդապետութիւնը միայն այն է պահանջում, որ Գործելը միշտ ամէն պատուէրների գերագոյն սկզբունք դառնայ և ոչ թէ Քաղցրութիւն ճաշակելու ծառայութեան կոչուի:

Ընդհակառակ անբարոյական սկզբունքների կամ մոլար վարդապետութեանց յատուկ գրոշմն այն է, որ քաղցրութիւն վայելելը կամ, ինչպէս որ աւելի յարմար են դատում առեւ, հաճութեան և զուարճութեան զգացումները, հռչակում են որպէս գործելու նպատակ կամ շարժառիթ, որով բաղձանքներն այլ ևս ոչ թէ ներգործական հակումներն են սպասաւորում, այլ ասոնք անոնց արեանեակ են դառնում: Այս սկզբունքը հասցնում է կամ միայն գէպի անձնասիրական գործունէութիւն, կամ, եթէ քաղցրութիւնը հնարաւոր լինի ճաշակել առանց մատի ծայրը շար-

ժելու: նաև դէպի մի վիճակի ուր որ մարդս բնաւ թողնում է տոկունութիւնը: այսինքն ուր օր նա անշարժութիւնից լծանում է:

Իսկ քաղցրութեան ճաշակման բոլոր կարելիքները խաղառ ընկճումը կամ բնաջինջ առնելը նախ անհնարին բան է: և երկրորդ՝ վնասակար է բարոյական հակումներին: վասն զի կը թուլացնէ: զլատալով հարկաւոր սնունդը: Կեքն բոտ ինքեան մի ուղիղ սկզբունքի այսպէս ծայրայեղ չափազանցութեամբ գործածութիւնն էր ճշմարտութեան ոխալը:

Ուրեմն ճշմարիտ վարդապետութիւնը պահանջում է բաղձնաքները տիրապետել: և ոչ թէ մեղացնել: և անոնց թշնամի է հանդիսանում միայն այն դէպքերում: ուր որ անոնք խոչընդոտ են դառնում և նուազեցնում են ներգործական հակումների կանոնաւոր պաշտօնն և առողջութիւնը:

Ո՛ր յի բախտաւորութեան մղոյ: Եթէ մենք ի նկատի առնուք, թէ ինչպէս բնութիւնը ամեն նեւին փոյթ չունի մարդու բարեկեցութեան և բախտաւորութեան մասին: հապա մենք պէտք է հասկանանք: թէ երկրի վերայ մեր կաշումը այն չի կարող լինել: որ բախտաւոր լինելու: և թէ սխալ է բախտաւորութեան ցանկութիւնը՝ մեր բոլոր գործոց տիրող խթան գարձել:

Մանաւանդ որ տիեզերքի բնութեան և իւրաքանչիւր մարդու կեանքը կարծես թէ մեզ քաղցում են: որ պէտք է հրաժարուինք բախտաւորութիւնից և թէ մարդկային կենաց խորհուրդըն այն է: որ խոր թափանցենք այդ հայեացքով և ըստ այնմ ապրենք:

Արդարեւ այդ բանից անբաժան է և այն կարծիքը: թէ ուրեմն մենք ծնուած ենք չարաբուրուելու համար: վասն զի բախտից միշտ և անդադար հրաժարումը անհնարին է առանց ցաւերի: Բայց մի և նոյն բան է ստուգանում մեզ և այն բմբոստի կեանքը: որ չի կամենում հպատակուիլ այդ վիճակին: Բախտաւորութեան ձգտումը ծուղում է ցաւերից: կարծաւթիւններից որոնք ոչ մի բախտաւորութեամբ չեն ծածկում: ոտացած բախտը ցնդվում է խոյոյն: հենց որ կշտանում ենք: խոյոյն կորցնում ենք ունեցածը: ուստի և նորից սկսվում է տենչը և հետը դարձեալ զրկողութեան նոր զգացումը: այսինքն նոր չարաբանքը:

Եւ իրոր չարաբանքից փախչելու ջանքը՝ նոյնչափ դուր վատտակ է: որչափ և բախտաւորութեան ձգտումը: կամ թէ երկուսն էլ խիստ պէս նոյն են: Բնութիւնն էլ հաւատարապէս զգուշացնում թէ մէկ և թէ միւս գաղափարից: որ և անդադար մեզ զգացնել է տալիս: թէ ինքը մեր չարաբանքների դէմ բոլորովին անտարբեր է:

Բայց բնութիւնը ուրիշ բան էլ է սովորեցնում: այն է: թէ մենք կանք և ենք բան անելու: գործելու: ստեղծելու: կեանք տալու: համար: Թէպէտ այս էլ չարաբանքով է կատարվում: բայց մէջտեղից բառնում է ուրիշ չարաբանքներ: բնութիւնն ուրեմն մի և նոյն ժամանակ սովորեցնում է չարաբանք տանելը: Եւ ինչով է ստիպում մեզ գործելու: ի հարկէ: հէնց՝ նեղութիւնները կրել տալով: Առանց այս բանի՝ դժուար թէ մենք շարժուէինք և եռանդով յարաւա գործէինք: մանաւանդ որ անգործութիւնը նեղութիւն է մեզ համար: ուստի և միշտ գրգռում ենք գործելու: Ապա ուրեմն բնութեան վերջին կէտ՝ նարատակն այն չէ: որ մեզ չարարէ: այս կը լինէր անխորհուրդ անցթու: Ընդհակառակ: չարաբանք կրել տալով սովորեցնում է մեզ գործել և այնու ծառայել անչափ: կամ լուի միայն աղգամբ գուշակելի՝ նպատակներին: Հէնց որ մենք մեր գործերով ուղում ենք: ընդհակառակ: մեր անձնական նպատակներին ծառայել: բնութիւնն իւր բնթացքով խափանում է մեր ծրագրերները և մեր վատտակը զրավատակ է դարձնում: Ուրեմն մեր կոչումն է— և այս քարոզում են մեր կեանքի փորձերը հազար լեզուներով— ոչ թէ այն: որ բախտաւոր լինինք: այլ որ գործենք և ստեղծագործենք: առանց բախտաւորութեան փոյթ ունենալու:

Սակայն բնութիւնը մեզ մատամբ վարձատրում է այն բանի փոխարէն: ինչ որ մենք անարտունջ հպատակութեամբ տուժում ենք: Մենք միայն այն դէպքում կը կարողանանք հրաժարուիլ բախտից: կամ որ նոյն է արապին նիւթական բարկքներից: Եթէ մեր մէջ կենդանի լինին այլ կարկենք: այլ խորհուրդներ և այլ զգացումներ: որոնք մաքուր սրտով կամենալու և գործելու համար կարող են մեզ զօրութիւն տալ: Բայց այս նշանակում է: թէ մեր մաքի մէջ արգէն փալլած պիտի լինի գաղափարական վսեմ բարկքների զերագոյն արժէքն ու կշիւը: Հէնց որ մեր գործոց խթան են դառնում ոչ թէ նիւթական՝ այլ հոգեկան հանդամանքներ: մեր զգացական կեանքը: մեր հաւանութեանց մթնոլորտը բացէիքաց փոխվում է և նոր կարգի բախտաւորութիւն է ստեղծում: որ մենք երջանկութիւն ենք կոչում և որ աւելի աւելան է և ոչ թէ այնպէս անցաւոր:

Բարոյական ճշմարտութեանց խաղախ: Ամենայն կրօնական և իրիւտոնիայական բարոյականութիւն հաւասարապէս կոչումն է անում մարդկային հոգու մաքրագոյն: ոչ քաղցրութիւններին և ցանկականին ուղղում: հակումներին: Այդ վարդապետութիւնները մարդուն շրջապատում են այնպիսի պատկերացումներով: խորհուրդներով և

մտածութիւններով, որոնք զօրութիւն պիտի ունենան մեր բնութեան այդ կողմը զարթուցանելու, որոնք կարիք պէտք է ծնանեն միշտ վսեմ կերպով վարուելու, առանց օգուտ կամ հաճութիւն ստանալու ակնկալութեան: Այսպէս մտածողի մէջ զոր օր. հերոսի պատկերը իզմ պէտք է շարժէ, որ ինքն էլ այդպէս մարդ դառնայ, այդպիսի գործքեր կատարէ, այն ևս ոչ թէ վատքի կամ սրեւէ շահի համար, այլ միայն այն պատճառով, որ իւր հաւանածն այդ բանն է, որ զին ցողնական յատկութիւններն իրան անկեղծ ուրախութիւն կը պատճառեն, երբ որ իւր գործքերում յայտնապէս երևան դան:

Հարկաւ այնպիսի բարոյախօսութիւններ ևս կան, որ մարդկային անխտիր բոլոր գործունէութիւնը լոկ հաճութեան շարժառթիւ ծագող են համարում. սակայն այդպէս վարդապետողներն էլ վերջի վերջոյ սակայնում են դանազանել բարձր և ցածր հաճոյքներ կամ բաղձանքներ, և ըստ այնմ մինն աւելի գովելի համարել, քան միւսը, զոր օր. Եպիկուրը հոգեւոր հաճոյքը բարձր էր դասում, քան մարմնաւոր գոտարճութիւնը: Բայց հէնց այս հանգամանքով յայտնի է դառնում այդ վարդապետութեանց սկզբունքներն անմիաբանութիւնն և թիւր հետևութիւնը. վրտն զի եթէ մարդկանց հակումներն մէջ խաբու թիւնը լոկ ատտիճանական համարենք և ոչ թէ արմատական, այնուհետեւ մեր բարոյական պատուէրները կամայական կը լինին, քանի որ մի մարդու զգացածը երբէք այն սաստկութիւն և այն աստիճան զօրութիւն չի ունենայ, ինչպէս որ ուրիշն է գգում: Ինչ որ բախտաւորութիւն քարոզող փիլիսոփայութիւնները բարձր կամ աղնրւագոյն հաճութիւն են համարում, վերջի վերջոյ ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ մեր վերը յիշատակած մաքուր և անշահատէր հակումներն աղումներն ըզրոյ՝ երջանկութեան զգացումը, որ մեր բնութեան մէջ կայ: Աւրեմն բոլոր փիլիսոփայութիւնները այսպէս կամ այնպէս խոտատվանում են, թէ մարդու մէջ իզէալական ձգտումներ կան, որ պէտք է անշէջ պահպանել:

Բայց ինչպէս զանազաններ այն պատկերացումներն ու մտածութիւնները, որոնք այդ հակումներն են շարժում, միւսներն, որոնք լոկ ցանկական մասն են շօշալում: Քանի որ մի և նոյն առարկան կարող է գրգռել թէ ցանկական և թէ գործնական հակում (զոր օր. ալբանալու անէշ, բայց և լոկ միայն ձգտում, որ առարկան հիացմամբ զննուի, ընդօրինակուի կամ նմանագործուի), ապա անշուշտ ամենայն առարկայ զանազան կողմ ունի, որոնք իմանալի են դառնում մարդուն: Եւ իրօք ամենայն իրի մէջ, ինն բնութեան թէ մարդկային արտազօրութիւն:

միշտ երկու կողմ կայ, որոնցից իւրաքանչիւրն առանց միւսի թէպէտ անմտածելի է մեզ համար, բայց դատ դատ իմացվում է մեր գիտակցութեան մէջ: Ահաասարակ այդ կողմերը մենք զանազանում ենք Նիւթ և Չև անուններով, բայց աւելի լաւ է ասել Բնազրոյմ և Երեւոյթ: Երգ ամենայն առարկայ կարող է ազգել մեր ներքը իւր զրոշմով, այսինքն իւր հոգեկան կողմով, և իւր նիւթական երևութով, այսինքն մարմնական կողմով: Աերջին կարգի ազգումը շօշալում է ցանկական, բաղձական կարիքը, իսկ առաջինն ընդհակառակ գործելու, խորհելու, զննելու արամադրութիւնը, առաջինն ուրեմն գոյացնում է կրաւորականութիւն, երկրորդը՝ ժրութիւն: Ներգործականութիւն: Մի իրի իզէալական կողմն էլ անշուշտ կարող է անմիջական հաճութիւն պատճառել, բայց այս հաճութիւնը ուրիշ կարգի է, նոր տեսակի բերկրութիւն է, որովհետեւ բնաւ ցանկական կողմից չի ծագում, ուստի այս վիճակը, որ մենք հայեցողական կարող ենք կոչել, ցանկական վիճակի համեմատութեամբ՝ մի նոր ձևի ժրութիւն և կենդանութիւն է:

Այս իրողութիւնը, թէ ամենայն առարկայից մարդու բանականութեան հաղորդվում է երկու տարբեր ազգումն, որոնցից մէկը, այն է իրի իզէալական կողմը, արդիւնաւորական է, ժրութիւն զարթուցանող է, իսկ միւսը՝ ցանկականը՝ կրաւորական վիճակ բերող է, ասում ենք այդ իրողութիւնը մի և նոյն ժամանակ հաստատ հաւատովք է, թէ ինչ որ մենք կոչում ենք իրի բնազրոյմ կամ իրի հոգի, այսինքն իզէալական կողմը, այն մի անկախ, ստեղծագործող և կենդանի զօրութիւն է ամենայն մարմնի մէջ: Եւ այս հաւատը, այս համոզումը, թէ իրօք կայ մի գերբնական կամ բնազանցական զօրութիւն, որ ամենայն կենդանութեան արարչագործ հիմք է կազմում, խաբելա է ամենայն կրօնական և բարոյական սկզբունքների, որոնք աշխարհքում տեւական նշանակութիւն են ստացել և արդիւնաւոր են հանդիսացել: Բարոյական վարդապետութեան էական սկզբունքն է, որ այդ ճշմարտութիւնը դառնայ մարդկային գործոց խթան:

Ս. Ս.

